

(АНТИ)ГЛОБАЛИЗАМ И ЗЕМЉЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

(ANTI)GLOBALISAM AND COUNTRIES IN TRANSITION

Иван Мировић

Универзитет у Источном Сарајеву, Факултет пословне економије
Бијељина, БиХ, Република Српска

Весна Петровић

Универзитет у Источном Сарајеву, Факултет пословне економије
Бијељина, БиХ, Република Српска

Резиме: Савремено међународно економско окружење одликује процес глобализације националних и регионалних тражишта. На овај процес нису имуне ни земље у транзицији. Транзиција је по учинцима процес имплементације глобализације у земљама које излазе из социјализма и комунистичке парадигме по концепту Вашингтонског консензуса. Међутим, транзиција је у већини постсоцијалистичких земаља била теоријски недовољно осмишљен концепт, инсистирало се на брзој и неупитној приватизацији. Приватизације у Босни и Херцеговини и Србији подржане су од стране глобалних финансијских институција, Свјетске банке и ММФ под условима и по програмима мјера тих институција се проводе. Цијену приватизације, о којој нико, озбиљно не говори у анализираним државама, скупо плаћају радници и потрошачи. Приватизација чешће затвара радна мјеста него што отвара нова. Отпуштени радници не постају јавни трошак, јер не постоји ваљан систем осигурања за случај незапосленост. Дакле, економска политика земаља у транзицији није ствар националне државе већ програм мјера и услова глобалних финансијских институција ММФ, Свјетске банке и институција ЕУ, испостављених транзиционим земљама. Међутим, поставља се дилема, оставити елитама, у земљама у транзицији да донесу програме развоја или слиједити глобалне институције и њихове пројекте укључујући и ЕУ. Шта је ваљан избор? Европска унија, након Брегзита, је у интензивној кризи и преиспитивању с обзиром на унутрашње устројство и односе међу чланицама, положај и моћ у међународним односима након председничких избора у САД и угрожености европског система вриједности додатно потенцираног мигрантском кризом. Питање је може ли ЕУ да усагласи своје разлике, а да их не поништи, како би била привлачна за земље у транзицији које у свјетлу нове геополитике морају да траже своје мјесто.

Кључне ријечи: антиглобализам, транзиција, приватизација, демократија, Брежит, мигрантска криза, социјални модел

Abstract: The contemporary international economic environment is characterised by the globalisation process of national and regional market places. The countries in transition are not immune to this process. Transition by its effects is a process of implementing globalisation in countries emerging from socialism and communist paradigm according to the concept of the Washington Consensus. However, the transition in most post-socialist countries has been theoretically under-designed concept, insisting on rapid privatization and unquestionable. Privatisations in Bosnia and Herzegovina and Serbia have been supported by global financial institutions, the World Bank and the IMF under the conditions and programs of measures of these institutions that are being implemented. The price of privatisation, which no one seriously discusses in the analysed countries, expenses are paid by workers and consumers. Privatisation more often closes jobs than it creates new. Laid-off workers do not become public expense, because there is no proper system of insurance in the case of unemployment. Thus, the economic policy of countries in transition is not a matter of national state, but a program of measures and conditions of global financial institutions, the IMF, the World Bank and the EU institutions, ordered to transitional countries. However, the dilemma stands whether to leave to elites in countries in transition to make development programs or to follow the global institutions and their projects, including the EU. What is a valid option? The European Union, after Brexit has been in the crisis and intense scrutiny with regard to the internal organisation and relations among members, position and power in international relations after the presidential election in the United States and the vulnerability of the European system of values additionally emphasised by migrant crisis. The question is whether the EU can reconcile their differences, and not to cancel them, in order to be attractive for countries in transition, which in the light of the new geopolitics must seek their own place.

Key words: antiglobalism, transition, privatisation, democracy, Brexit, migrant crisis, social model

I. УВОД

Падом Берлинског зида крајем 1989. године, започела је једна од најзначајнијих економских и социјалних транзиција са неизвјесним исходом. То је био други економски и социјални експеримент у XX вијеку у постсоцијалистичким државама Источне Европе и Западног Балкана, који је вођен идејама западних савјетника и ментора, а непосредно га реализују прозападно и тржишно оријентисане домаће елите. Први социјални експеримент био је Октобарска револуција у Русији, која је пројектовала пут у комунизам, готово вијек раније.

⁵⁹

⁵⁹ Стиглиц Ц.; Увенуле реформе? Десет година транзиције (годишња конференција Светске банке о развојној економији 1999.), Вашингтон 2000. стр 27.

Распад комунизма је за западни свијет био назначајнији економски догађај који је условио пораст политичке стабилности, либерализацију свјетске трговине и раст СДИ, ниску инфлацију и пораст модерних технологија глобализације. Међутим, изазови транзиције са којима су се суочиле земље настале распадом бившег Совјетског Савеза и других социјалистичких земаља, били су велики.

Постсоцијалистичке земље морале су да убрзано пређу из једног система цијена у други неолиберални тржишни систем, да створе слободна тржишта и институционалну инфраструктуру, а такође и да “поштено“ и промптно приватизују државну, односно друштвену својину. Транзиција представља процес преласка постсоцијалистичких земаља из социјалистичког у капиталистички систем у условима глобализације.

Економску садржину тог процеса чини прелаз из централно-планске, или недовољно тржишне привреде у тржишну привреду, који подразумијева и одговарајуће промјене, прије свега демократију, у друштвеном и политичком систему.⁶⁰

Међутим, транзиција је у већини постсоцијалистичких земаља била теоријски недовољно осмишљен концепт, инсистирало се на брзој и неупитној приватизацији. То се односи и на Босну и Херцеговину и Србију. Транзиција је по учинцима процес имплементације глобализације у земљама које излазе из социјализма и комунистичке парадигме по концепту Вашингтонског консензуса. То значи постоји само један пут, капитализму нема алтернативе. Ту догму слиједи реформатори, економисти и политичари у земљама у транзицији охрабрени глобалистима из иностранства, економистима, савјетницима међународних финансијских институција и држава. У свим државама које су предмет разматрања, друштвена својина је етатизована, а потом лошим концептима приватизације претежно дошла у посјед страних и домаћих правних и физичких лица, власника капитала често сумњивог поријекла. Врло брзо се показало да концепти приватизације нису програми привредног раста и опоравка, већ углавном, мање-више осмишљени пакети распродаје државне имовине и капитала. У току последње двије деценије дошло је до отрижежњења, јер се “са коритом избацило и дијете“, наиме индустријски сектор је претежно деиндустријализован, стопа незапослености висока, социјалне разлике енормне, јаз између оних који посједују вриједну имовину и оних лишених имовине и социјалних права се повећава.

Цијена транзиције у Босни и Херцеговини и Србији је врло висока и плаћају је најшири слојеви народа. За илустрацију отрижежњења наводимо ријечи Милтона Фридмана да жали што је савјетовао земље бившег совјетског блока да

⁶⁰ Деветаковић С., Јовановић Гавриловић Б., Рикаловић Г.; Национална економија, ЦИД Београд, 2008., стр 343.

“приватизују, приватизују, приватизују“. Нисам био у праву. Испоставља се да је владавина закона вјероватно превасходнија од приватизације“.⁶¹

Глобална економска криза је, што је потврђено на Самиту Г-20 у Сеулу, 2010. године дефинитивно показала да не постоји један и најбољи начин за успјешан економски развој и ставила у центар државни интервенционизам као инструмент и оквир одрживог економског раста и развоја.

Транзиција је тежак и ризичан процес, у окружењу неповољних материјалних и социјалних околности и незнања, последица је промјена које доноси идеологија слободног тржишта. Поставило се, у свим земљама које се истражују, - ургентно питање: знања, интереса, социјалне издржљивости и историјске перспективе.

Транзиција у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској морала је уважити посебност и специфичност полазних премиса, друштвене својине, самоуправљања и одређеног тржишног искуства, те достигнутог нивоа економског раста и развоја, од којих се пошло у промјене. Словенија је за разлику од других земаља насталих распадом бивше државе искористила све предности друштвене својине и самоуправљања, није слиједила савјете западних глобалиста конципирајући свој пут у Европску унију.

СФРЈ је имала уставно-правну конституцију попут садашњег европског устројства, била је средње развијена европска земља, са компаративним предностима, освојеном технолошком базом у многим секторима, респективном концентрацијом производње и тржиштем које је функционисало успјешније него у другим социјалистичким земљама. Словенија је искористила и валоризовала позитивне резултате бивше државе, о чему свједоче водећи економисти Јоже Менцигер и Иван Рибникар. У земљама које се анализирају није било тог рационалног приступа. Више је ријеч о идеолошким дискусијама и порицању, као да бивша земља бар у економском резултату, није била европска држава. До сада се тај транзициони европски пут одвија претежно на лошијој премиси са неизвјесним исходом у условима деиндустријализације сектора реалне економије. Институционални оквир чине - макроекономска стабилизација, либерализација, приватизација и реструктурирање.

Циљ транзиције је да се успоставе капиталистичко власништво, слободно тржиште, привредна друштва као тржишни субјекти и њима политички комплементаран и конзистентан, вишепартијски систем и грађанска демократија. До прихватања тржишног модела привређивања долази због јаког и непомућеног вјеровања да на садашњем нивоу економске развијености, технологије и материјалног благостања не постоји боља алтернатива од механизма тржишне алокације (бар у случају конкурентских сектора). То потврђује и искуство земаља са развијеном тржишном структуром и

⁶¹ Фридман М.; цитирано у Мартин Волф, Фајненшал Тајмес, Лондон, 3 новембра 2004. стр 17.

преовлађујућим приватним власништвом које све више функционисање свог јавног сектора утемељују (путем приватизације) на тржишним критеријумима.⁶²

У погледу на брзину промјена, формулисана су два става:

- промјена промтпно, одједном (шок терапија) и
- постизање промјена, постепено, промишљено и на дужи рок, уз задржавање неких елемената из ранијег система (градуалисти).

Други приступ који уважава комплексност постсоцијалистичких друштава, промишљеност у приступу економским, правним и политичким мјерама и акцијама на изградњи капиталистичких тржишта и система, углавном није био прихваћен.

Транзиција у БиХ, Србији и Хрватској се не одвија на темељу теоријски промишљених концепата, још мање на провјери резултата, већ више по европској формули стварања европских комунитарних институција - учинимо, па анализирајмо.

Погледи „шок терапеута“ су снажно заговарани од стране трезора САД и ММФ-а, и неких економских теоретичара, попут Џефрија Сакса, а преовладали су у највећем броју земаља у транзицији. Као и многа друга рјешења показала су се погубна у пракси, без икакве одговорности глобалних финансијских институција и савјетника. Поборници Вашингтонског консензуса и шок терапије (у политици и економији) у Србији, лошим приватизацијама и реформама. Слично је и у друге двије државе, с тим што је БиХ додатно ратно разарање, довели су до подржављења, а потом распродаје у бесцијење друштвене имовине.

За разлику од њих „градуалисти“ су међутим вјеровали да би се транзицијом ка тржишној економији боље управљало ако се ради разумном брзином и према добром редослиједу. Двадесет година касније мудрост градуалистичког приступа је коначно била призната: „корњаче су претекле зечеве“.⁶³

Сви наведени транзициони циљеви, према креаторима трансформације треба да воде стабилизацији финансијског сектора и развоју приватног предузетништва.

Институционална реформа подразумијевала је:

- макроекономску стабилност;
- либерализацију тржишта и цијена;
- приватизацију,

⁶² Деветаковић С., Јовановић Гавриловић Б., Рикаловић Г.; Национална економија, ЦИД Београд, 2008., стр 343.

⁶³ Стиглиц Ц.; Противречности глобализације, SBM-x, Београд 2002., стр 150.

- својинска права и владавину закона,
- транспарентност тржишне регулације;
- изградњу тржишних привредних субјеката;
- рестриктивну фискалну политику и
- наметање буџетских ограничења.

Транзициони процес земаља које се посматрају прати дубока и дуготрајна криза, изазвана самим транзиционим промјенама, наслијеђеним проблемима који су последица и ратних сукоба и лоше приватизације. Домаћа криза је појачана свјетском глобалном кризом. Разлог тешкоћа треба тражити и у власничкој структури, новим власницима капитала, имовине и друштава, као и структури менаџмента (управљања), способности и одговорности менаџера. Транзициона криза, у истраживаним земљама, очитује се у ниским стопама привредног раста, драстичном смањењу ГДП-а, индустријске и пољопривредне производње, смањењу плата и пензија, расту стопе незапослености и инфлације.

Генерално говорећи, транзиционе промјене воде драматичним имовинским неједнакостима, општем осиромашењу и незадовољству већине народа. Динамика и успјех транзиције зависи од политичке стабилности, социјалног консензуса, спремности и брзине провођења реформи и нивоа економског развоја на почетку транзиције. Ипак, то није довољан разлог за успјех. Наиме, ни Хрватска као једна од најуспјешнијих земаља бивше Југославије заједно са Словенијом, није достигла очекиване резултате транзиције у предвиђеној динамици.

II. ПРИВАТИЗАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА

Транзиција и приватизација отвориле су бројна питања која нису само академске, већ суштинске и практичне природе. Приватизација је трансформација државних индустрија и предузећа у приватна. Приватизације у Босни и Херцеговини и Србији подржане су од глобалних финансијских институција, Свјетске банке и ММФ и под условима и по програмима мјера тих институција се проводе. Иначе, земље које су приватизацију вршиле брже добиле су боље оцјене од ММФ. Промјена својине и продаја предузећа и вриједних фондова привреде је приоритет, испред конкуренције и регулације које су остављене за касније.⁶⁴

Цијену приватизације, о којој нико, озбиљно не говори у анализираним државама, скупо плаћају радници и потрошачи. Она чешће затвара радна мјеста него што отвара нова. Отпуштени радници не постају јавни трошак, јер не постоји ваљан систем осигурања за случај незапослености. Страни власници у први план стављају обавезу према акционарима, смањују трошкове отпуштањем вишкова радне снаге. Реструктурирање приватних предузећа у правилу значи

⁶⁴ Стиглиц Ц.; Противречности глобализације, SBM-x, Београд 2002., стр 68.

отпуштање прекобројних радника, чиме се не доприноси повећању дохотка земље. Према Стиглицу, приватизација има смисла ако је дио ширег програма који “изискује отварање нових радних мјеста у тандему са неизбјежним укидањем радних мјеста које приватизација намеће“

Приватизација је скуп пројекат који не преферира економију раста. Приватизација се ни у једној од посматраних држава није показала као програм економског раста. Нови власници, уколико нису монополи у питању или уносна привредна друштва, нису ни оријентисани производно, држава је амнестирана од производње, страни инвеститори по дефиницији не брину о националном развоју. Тако да је приватизација не само сатурација реалног сектора, већ и концепт не - развоја и не- раста и врло извјесна продаја природних ресурса и монопола странцима.

ММФ нуди свима, универзалан и једноставан рецепт за стварање нових радних мјеста: елиминисати интервенцију државе, снизити порезе, смањити инфлацију и позвати стране инвеститоре. Рецепт ММФ је предузети све мјере да економија расте, „економија капања“ ријешава проблеме свих, па и сиромашних, подиже све чамце, сви профитирају, сви су побиједници. Приватизација је и у анализираним државама снажно подржана корупцијом државне власти, која се уграђује у цијену, о чему свједоче повремени судски процеси носиоцима криминалних радњи, чак и највишим представницима владе и крупног бизниса.

Без успостављене тржишне структуре и адекватне правне регулативе, многи власници су склони да радије „очерупају,, средства, него да их продуктивно користе за развој нове индустрије. У истраживаним транзиционим земљама, код већине народа приватизација се доживљава као распродаја вриједних фондова привреде, па и пљачка у рату, и кореспондира са смањивањем економске активности и високим стопама незапосленост. Приватизација подрива повјерење народа у тржишне и демократске установе и отвара судске спорове, везано за привредни криминал, који необично дуго трају. Са лошом транзицијом иду упоредо и либерализација трговине, финансијска либерализација тржишта капитала и финансијских тржишта, по програму ММФ, што је због силине глобалних процеса довело до деиндустријализације сектора реалне економије, високе незапослености и осјећаја бесперспективности. ММФ је наметнуо либерализацију прије него што су створене „мреже социјалне заштите“. Приоритети стратегије ММФ које треба да слиједу земље у транзицији су: стабилизација, опорезивање, спасавање банака, одлажу се отварање радних мјеста, земљишне реформе, побољшавање здравствених и образовних услуга.

Дакле, економска политика земаља у транзицији није ствар националне државе већ програм мјера и услова глобалних финансијских институција ММФ, Свјетске банке и институција ЕУ, испостављених транзиционим земљама. Међутим, поставља се дилема, оставити елитама, у земљама у транзицији да

донесу програме развоја или слиједити глобалне институције и њихове пројекте укључујући и ЕУ. Шта је ваљан избор?

Криза глобалног капитализма упозорава на потребу афирмације националне државе, јер је проблем регулације веома изражен и захтијева глобалне институције које не постоје или су постојеће неучинковите. Стратегија развоја ствар је слободног избора државе да се путем демократских процедура определили о циљевима развоја и понесе одговорност за власити развој, а међународних финансијских институција да је подржи у том избору.

Носилац приватизације и политике за њено провођење је једино држава. Међутим, један од проблема је како да етатизацијом друштвене својине држава од детентора, посједника не постане и власник који уз све то рђаво управља имовином. То се очитује и на примјеру Србије и Хрватске, што се БиХ тиче приватизација је у надлежности ентитета, али су програми приватизације по резултатима слични. Данас се након сагледавања свих лоших аспеката приватизације као класичне распродаје, све државе поново ангажују на реконструкцији и реприватизацији индустрија које су продате. Успјех приватизације зависи од постојања стварног тржишта и од важности сектора који се приватизује, да ли је сектор стратешки или није.

Скромна средства у односу на стварну вриједност имовине и капитала, добијена од приватизације уложена су претежно у одржавање и финансирање државе и јавне потрошње. Следећи проблем, који је предмет разматрања, тиче се односа државне својине и демократије у БиХ и Србији. Етатистичка својина у овим земљама без средњег слоја, који се континуирано еродира, нема директну потребу за демократијом. Емпиријски подаци говоре да у сиромашним државама у којима није развијено тржиште, држава нема коме да арбитра.

У земљама које су предмет анализе, нација и религија, оснажене глобализацијом, постају значајан резервоар социјалне енергије не само у индокринацији народа и промјенама, већ и реафирмацији националне државе. У свим балканским земљама у транзицији национални хомогенитет кореспондира са егалитаризмом и захтјевом за правдом и правичношћу. Истовремено је на ђелу и тихо растакање друштвене својине и сурова првобитна акумулација капитала која се у рату показала као разбојништво и крађа. На просторима бивше Југославије, уставни и национални проблеми држава које су настале распадом, ријешавали су се ратом и сецесијом са рђавим последицама по економски и социјални развој. Сам конфликт је у резултату истовремено и начин насилне експропријације друштвене својине, прераспођеле, и приватног присвајања, што додатно компликује и обесмишљава приватизацију.

Ново свијетло на транзиционе процесе и конфликте потакнуте глобализацијом у наведеним земљама бацају теоретичари који наглашавају битност културе у економији, у Босни и Херцеговини посебно. Догађаји на Балкану дали су предлог Хантингтону за тврдњу да је рат у Босни и Херцеговини детерминисан културним и цивилизацијским мотивима и разлозима.

Семјуел С. Хантингтон тврди „рат у Босни био је рат цивилизација“. Три првостепена учесника била су из различитих цивилизација и припадале су различитим религијама..., муслиманске државе и организације окупиле су се иза босанских муслимана и супротставиле Хрватима и Србима. Православне земље и организације подржале су Србе и супротставиле се Хрватима и Муслиманима. Западне владе и елите подржале су Хрвате, казнили Србе и уопштено биле индиферентне или се плашиле Муслимана.. Како се рат настављао мржња и расцијеп међу групама су се продубљивали, а њихови религијски и цивилизацијски идентитети појачавали, највише међу муслиманима.⁶⁵ Дакле, распадом вишенационалне државе доминирали су сукоби око територија. Показало се да су у вишенационалним државама демократија и национални суверенитет тешко спојиви. Етницитет и лоша историја водили су разбијању Југославије и сецесији.

Међународна заједница у лику Европске уније и САД углавном је подржала и охрабрила дезинтеграцију СФРЈ и признала нове државе. У свим балканским државама постоје проблеми око територија, граница, имовине, демократије, и кршења људских и мањинских права. Све три државе декларативно су прихватиле тржишну привреду и демократију. Међутим постоји проблем – однос тржишта и демократије није нужно комплементаран. Наиме, тржиште претпоставља слободу и аутономију привредних субјеката, међутим демократија не подразумева нужно тржиште. Дакле, формална примјена демократских процедура може довести на власт тоталитарне и крајње опасне режиме, посебно у кризи. Међутим, постоје и други разлози које треба узети у обзир као што су пожељност демократије и тржишне економије за већину народа. Искуство земаља у транзицији показује данас да је либерална демократија као историјска привилегија Запада у преиспитивању, чак и у земљама западног свијета.

Реформе које се проводе могу успјети само ако тангирају интересе већине, ако су вођене од успјешних и одговорних елита и подржане од стране већине народа. Приватизација се наводи, као што смо раније истицали, као кључни аргумент и услов за економску ефикасност. Међутим, и у развијеним западним земљама (у Британији нпр.) приватизација, не мора аутоматски да има позитивно дејство ни на унутрашњу, ни на алокативну ефикасност уколико се не држе под контролом неки ефекти, на примјер профитно понашање преко довољно ригорозних конкурентских и регулаторних ограничења. Раст и развој није само економска категорија, он је и правни и политички развој, чак и еколошка чињеница. Увијек су на ђелу, не само рационално понашање појединаца вођено приватним интересом, већ и преференције социјалних група, историјско стрпљење народа, као и умјешност политичких елита да утичу на брзину, смјер и карактер социјалних промјена. Те турбуленције се догађају у свим посматраним земљама, резултати избора и односи према изборима о томе поуздано свједоче.

⁶⁵ Хантингтон С.; Сукоб цивилизација, ЦИД Подгорица, 2000., стр 320.

Треба имати на уму да приватизација може успјети и без тржишне привреде и високе економске ефикасности, као што је могућа тржишна економија без правичне распојеле њених привилегија. То је та новост глобализације коју треба појмити не држећи се строгих детерминација, јер нема крајњег одлучујућег узрока. Приступ постмодерне - све је могуће, не или/ или, већ и/ или, и много је примјеренији у разумијевању глобалних економских процеса од детерминистичког приступа егзактне економске науке веберовског идеалног типа.

Ипак, по нашем схватању, да није европске агенде, транзиција БиХ, Србије не би имала јасан циљ, европски концепт даје јој рационални смисао. Тако је транзиција ових држава истовремено и пројекат приближавања и приступа Европској унији. Дакле, транзиција подразумијева не само трансформацију својине, већ и прилагођавање правних и привредних института стандардима Европске уније. На дневном реду свих држава су проблеми прилагођавања институција и имплементације институционалних рјешења, брзине и темпа промјена, спонтаности и дириговања процесима, конфликтност интереса заступника јавног и приватног капитала.

Посебно су уочени, у свим разматраним земљама, недостатак капитала да се откупе вриједни фондови привреде. Нови купци су често власници капитала сумњивог поријекла, те постоји проблем ваљане процјене вриједности капитала и имовине. Приватизација је веома комплексна и неправична. Показало се да ни бесплатна дистрибуција имовине и капитала у циљу номинације власника не ријешава проблем. Нема истовремено брзог, ефикасног, и праведног начина конституисања својинских права, то су утопијски захтјеви. Мађарски економиста К. Корнаи заговарао је постепене реформске промјене. Држава треба продавати имовину приватним власницима само ако од тога има макроекономске користи и ако је извјесно да ће нови власник бити успјешнији од старог. Овај разуман приступ није уважен ни у БиХ, ни у Србији, а чини се ни у другим транзиционим земљама, попут Мађарске.

III. ЕВРОПСКА УНИЈА И ТРАНЗИЦИОНЕ ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Европска унија, након Брегзита, је у интензивној кризи и преиспитивању с обзиром на унутрашње устројство и односе међу чланицама, положај и моћ у међународним односима након предсједничких избора у САД и угрожености европског система вриједности додатно потенцираног мигрантском кризом.

Од одговора на наведена питања и редефиниције Уније зависи позиција и интеграција земаља Западног Балкана у Европску унију. Међутим, иако се касни са пријемом земаља Западног Балкана, фактички по суштинским питањима земље Западног Балкана су знатним дијелом интегрисане у ЕУ са којом дијеле и опоравак и кризу која се евидентно прелива на њих. Са одсуством бржег и снажнијег ангажовања на пријему поменутих земаља од

стране ЕУ, створен је простор за раст евроскептицизма и утицај и ангажовање Кине, Русије, Турске и Саудијске Арабије на Западном Балкану.

Са Брегзитом од стране Њемачке афирмише се идеја Уније као асиметричне федерације у више брзина, њена реконструкција у више концентричних кругова по економском и религијском (културном) принципу, у земље ЕУ 15, (протестантског круга) латинске медитеранске земље, земље Источне Европе и земље Западног Балкана. Тиме идеја о пуноправном чланству земаља које стоје у реду за пријем губи сваки резон, најоптимистичније је де фацто за очекивати, пријем у земље последњег европског круга.

Пораст десне популистичке политичке опције у европским земљама ће у изборној 2017. години показати моћ националне државе, протекционизма и антиглобализма у ЕУ, што ће демонстрирати или јачање ЕУ или излазак једног броја земаља из Уније и лабављење савеза. Иако је процес придруживања земаља Западног Балкана и идеја проширења и даље на ђелу, интерес за пријемом нових чланица слаби, као и ентузијазам пријемом у транзиционим земљама.

Након последњег великог проширења 2007. године, кад су се ЕУ придружиле неспремна Румунија и Бугарска, процес проширења је практично стао. Хрватска се, у последњем тренутку "ушуљала" 2013. године, а већ тад је температура процеса проширења била око нуле.⁶⁶

Европска унија је и поред несумњивих економских разлога и предности, примарно политички пројекат који, по њеним оснивачима (Њ. Черчилу), треба да осигура људима свих раса и свих држава „спас,, од ропства и рата, вођен Њемачком и Француском, подржан В.Британијом, САД и Русијом.⁶⁷

Трагичан и крвав сукоб у Југославији и Украјини свједочи да овај пројекат нема снагу да онемогући кризу и ратове у самој Европи, а нема ни одговор на сецесију Косова, које је примарно пројекат Вашингтона, као ни на будуће напуштање ЕУ од стране чланица, односно на појаве сецесије унутар самих чланица ЕУ.

ЕУ је интегрисано тржиште са наднационалним институцијама, Европском комисијом, Европским парламентом, Европским судом правде, Савјетом министара, заједничким правилима конкуренције и контроле државне помоћи, ЕЦБ и заједничком валутом, евром без родитеља. Међутим, мало је и Европе и уније у Унији истиче Јункер.⁶⁸

Криза одлучивања, економска а посебно имигрантска криза, раздруживање В. Британије од остатка Уније, оснажили су фрагментарност и националност, а ослабили јединство и заједништво. Увођења евра као заједничке валуте

⁶⁶ <http://www.euinside.eu/>

⁶⁷ Мишћевић, Т., Седам деценија ЕУ-како даље или како назад?, Будућност ЕУ и Западни Балкан-поглед из Србије, Спољнополитичке свеске 03/16, Фондација Фридрих Еберт, Београд 2016., стр 7.

⁶⁸ Ибидем стр 7.

користило је Њемачкој, било је лоше по Италију која проживљава кризу банкарског система, а катастрофално по задуженост Грчке. По логици саме ствари, економска и финансијска криза (порези, социјална политика и запошљавање) воде кризи одлучивања, јачању улоге националних влада и протекционизма у будућности а слабљењу централних наднационалних институција.

Неслога и неспособност да се ријешу мигрантска криза, исламски тероризам у срцу Европе и питање људске и европске безбједности потенцирају смисао останка у Европској унији. Земљама Западног Балкана којима је пут у ЕУ, без алтернативе, остаје трезвен и прагматичан одговор на стање у Унији, економској супер сили меке политичке моћи, без одговора како даље, забављеној самом собом по питањима наднационалности и Европе у више брзина или даљег ограничења националног суверенитета чланица.

Србија, као и друге земље у транзицији, БиХ је спецификум по свим критеријима, мора економском развоју посветити дужну пажњу, али ништа мању геополитици и међународној безбједности. (косовско питање), као и постојању више алтернатива и повезивања. Додатни проблем ЕУ је одсуство окренутости будућности, без јединствене геополитике, заједничке спољне и безбједносне политике и европске војске.

Очито је да је Европа у новије вријеме постала геополитички регион надметања других, САД, Русије, Кине, Турске, Индије у скорој будућности без довољно снаге да се брине о властитој безбједности.⁶⁹

Један од изражених проблема у транзиционим земљама је пораст неједнакости и сиромаштва које је евидентно и у популационом пражњењу чланица са периферије, одласку младих на сјевер Европе. (Хрватска, Бугарска, Румунија). Кризу чини евидентном криза монетарно финансијске уније и потом „криза Шенген зоне,„

Криза је отворила парадигму европских вриједности и институција, демократије, капитализма, владавине права, грађанског друштва и посебно европског идентитета, и њихову редефиницију, поготову у условима мигрантске кризе и одсуства заједничке европске политике, а истовремено ојачала улогу националне државе и њеног суверенитета.

У ЕУ јача антиглобализам, одсуство јединства и солидарности, толеранције и дијалога, на сцени је популизам и десне политичке опције (ксенофобија, расизам, ограничења слободе мишљења и изражавања, говор мржње, пропаст мултикултурализма, пораст исламофобије, расних, националних и вјерских сукоб).

⁶⁹ Пророковић, Д., Будућност ЕУ из угла геополитике: између контролисаних атрофија и контролисаних консолидација, Спољнополитичке свеске 03/16, Фондација Фридрих Еберт, Београд 2016., стр 13.

Угрожена су права на слободу кретања, међународну заштиту и помоћ. Случај „Брегзит“, и амерички предсједнички избори, стање и избори у неким европским земљама свједоче о расту државног интервенционизма, националне државе, антиглобализма.

Јачање европског идентитета и заједништва значило би европеизацију као проширење, реконструкцију идентитета, наднационализам и културни европски идентитет. Претпоставка за наведено је снажан економски раст и развој у коме интеграција има изгледа на успјех, јер се у противном, у условима кризе и преиспитивања, Европа реално враћа својим средњевјековним коријенима и прошлости, те самим тим и „разлазу“.

IV. ЕВРОПСКИ СОЦИЈАЛНИ МОДЕЛ И ЗЕМЉЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Европска унија је као регионална трговинска организација, моћно уједињено тржиште са своје четири слободе и наднационалним институцијама, заједничком валутом без „родитеља“, најдиректнији је резултат глобализације.

Програми, реформе и аспирације транзиционих земаља на Западном Балкану су придруживање ЕУ и коришћење њених фондова у функцији њиховог развоја. Међутим, мало се оптира европски социјални модел, наиме питање запошљавања, рађања, смањивање неједнакости и социјалне правде прећутно се подразумејева, али се голим оком види да транзиционе земље немају никакав социјални модел. Глобализација је показала да под снажним дејством неолиберализма ни ЕУ нема заједнички социјални модел ни у идеји, него се тежи англосаксонским рјешењима супротним држави благостања који постоје у европским земљама протестантског културног и цивилизацијског круга, у којим је држава била „гаранција социјалне заштите“. Социјални модел зависи од економског раста чијем напретку придоноси. Европско јединствено тржиште и заједничка валута, евро нису довели до привредног преорода.⁷⁰

Социјални програми држава чланица су резултат дејства неолиберализма и глобализације, али и структурних проблема и културних (демографских) и других фактора тих земаља. Глобализација је и у ЕУ са премјештањем индустријске производње у мање развијене земље допринијела паду броја запослених, као што су томе допринијел технолошке промјене и иновације. Затим, порасту сиромаштва и „нових сиромашних“, те искључивања из друштва.

Гиденс истиче одсуство једног социјалног модела у Европи. „Социјални капитализам“, у Европи се показује као:

1. нордијски заснован на високим порезима и широким могућностима запошљавања, подржан од социјалне државе,

⁷⁰ Гиденс, Е., Европа у глобалном добу, Слио, Београд, 2009., стр 16.

2. конзервативни или корпорацијски (Њемачка, Француска и Италија) заснован на доприносима од зарада,
3. англосаксонски (В. Британија и Ирска) с мањим опорезивањем и политиком усмјеренијом на социјална права,
4. медитерански (Шпанија, Португал и Грчка) на ниском опорезивању и зависи од породичне помоћи, и
5. посткомунистички, у изградњи и копирању других модела (земље бивше Источне Европе).

Сви наведени модели су хибридног карактера. Нордијски модел у земљама отвореним и тржишно оријентисаним, показује јаку корелацију између економског успјеха и релативно високог нивоа социјалне заштите и стандарда социјалних и људских права. Тржишта радне снаге су реструктурирана, преферирају рад, сигурност радног мјеста и флексибилност. Снажан утицај глобализације и неолиберализма на њемачки консензуални капитализам чини га упитним да би био европски модел. Лисабонски споразум је афирмисао, лигашку табелу,, и признао неспремност да се испољи солидарност и спремност за жртву оних који су успјешни за оне мање успјешне. Он нуди структурне промјене и бољу макроекономску политику, Кејнзов модел (Европа „великих пројеката,) који би могао бити успјешан на нивоу ЕУ и уочава несклад монетарне и фискалне политике. Са порастом политичке деснице у Европи преовлађује став да само привреде са ниским нивоом опорезивања могу бити успјешне. Затим ту су ефикасне институције и успјешне и проводљиве мјере економске политике. Еластичност тржишта рада као битан аспект политике успјешних економија, те економија утемељена на знању и услугама и улагање у образовање. Неједнакост у дохоцима расте и постаје ограничење економске успјешности и ефикасности. Тенденције у ЕУ показују да ни успјешна привреда ни функционалан социјални систем не јамче интеграцију националних мањина и асимилацију емиграната, проблем мултикултурализма и разноликости култура је израженији него икада раније. Проблем је додатно мултипликован са уласком нових чланица, што свједочи о замору Уније од новог проширења. Питање је може ли ЕУ да усагласи своје разлике, а да их не поништи, како би била привлачна за земље у транзицији које у свјетлу нове геополитике морају да траже своје мјесто. Европа данас је боље, али не и једино мјесто и са аспекта, економског развоја, социјалног програма и безбједности.

V. САД ИЗМЕЂУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И АНТИГЛОБАЛИЗМА

Са падом Берлинског зида, Ф. Фукајама је прогласио тријумф неолиберализма и западне демократије, америчког капитализма, без алтернативе. Водећа земља глобалног свијета САД, доминира у политици и војном дисциплиновању свијета, економији и технологији. Међутим, тај привид, нажалост лош по низ земаља, посебно по БиХ и Србију, на срећу није трајао бесконачно дуго.

Показало се да је модерни свијет политички биполаран, на економском и политичком фону дошло је до успона Кине, Русије, Индије, Ирана и неких других држава, дошло је до нове прераспођеле глобалне моћи и утицаја. САД као најмоћнија економска, политичка и војна сила, веома подијељено друштво, високо задужена, са најразвијенијим финансијским тржиштима на свијету од зајмодавца постала је глобални дужник и ушла у финансијску и економску кризу која се прелила на еврозону и остатак свијета. Америчка криза је са Доналдом Трампом проблематизовала и проказала глобализацију и дотадашње управљање економијом као главним узроком да је за САД пошло по злу. Иако не постоји разрађен економски програм, из досадашњег преиспитивања и раскидања глобалних трговинских споразума и најаве заштите домаће производње и протекционизма видљиве су намјере новог курса америчке политике. Парадоксално је да је у Давосу кинески предсједник бранио глобализацију у којој кинески државни капитализам остварује високе стопе економског раста и омогућује другопласираној Кини која има добре изгледе да осигура вођство у свијету. О узроцима и феноменима америчке кризе писано је доста, нису у питању само економски мотиви и разлози. У узроке успоравања не само САД већ и Запада спада и болан процес „раздуживања“, смањивање дугова и опоравак финансијских биланса. Затим ту су технолошке промјене, образовање и фискална политика. Криза јавних финансија је не само амерички, већ и глобални проблем.

Високозадужене економије имају на располагању три опције:

1. подизање стопе раста изнад каматне стопе уз помоћ технолошких иновација и монетарне политике,
2. неоплаћивање знатног дијела јавног дуга и банкрот да се избјегне приватни дуг, те
3. брисање дугова уз помоћ депресијације валута и инфлације.⁷¹

Нема поузданог критерија коју опцију и комбинацију треба преузети, то је ствар одлуке и одговорности сваке поједине земље. У литератури се наводи опадање америчке привредне моћи (западне моћи), о чему је писао Адам Смит у Богатству народа, пишући о „стагантној држави“, некада богатој држави која је престала да се развија у којој обитава меланхолија и експлоатација правног и административног система од стране корумпиране елите. Нил Фергусон, уважавајући бројне економске чиниоце који су изазвали финансијску и економску кризу, наводи и неке некономске, попут велике дегенерације институција које се распадају (демократије, владавине права, капитализма и грађанског друштва). Те кључне установе америчког и западног свијета се празне од садржаја, умјесто владавине права на њелу је „владавина правника“, грађанско друштво губи асоцијативну виталност и спремност људи на удрживање. Колико год да је важан Русоов друштвени уговор између владара и народа, данас је важнији уговор о „партнерству између генерација“, о чему

⁷¹ Фергусон, Н., „Велика дегенерација“, како се институције распадају и економије умиру, Плато, Београд. 2016., стр 11.

свједочи висина дугова и непоштен систем државних финансија. Затим ту су и проблеми дерегулације и регулисане кризе, те регулације самих регулатора у банкарском и финансијском систему.

ЗАКЉУЧАК

Земље у транзицији су прихватиле форму западних институција, али без стварног садржаја. За њихово ђеловање и интеграцију у развијени свијет коме теже потребне су реформе и политичка спремност да се проведу ослањајући се на властите снаге и постојеће ресурсе. Неке мјере су развојног карактера и имају приоритет, као што су пораст повјерења и друштвеног капитала, смањивање насиља, заштита својинских права, институционална контрола власти и спречавање корупције. Наиме, земље у транзицији би требало оснажити централну банку као врхунски ауторитет у монетарном и нацорном систему. Ту је и квалитетан правни систем који нуди заштиту инвеститорима и кредиторима и пуну слободу и предузетнички дух. Затим, ефикаснији политички систем и правни оквир, добри порески закони и флексибилност запошљавања и отпуштања те квалитет државне администрације и транспарентно руковођење јавним сектором и институцијама. Дакле успјешан економски развој се одвија у институционалној матрици коју чине, држава, грађанско друштво, тржиште и закон као пословно и социјално окружење бизниса.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Стиглиц Џ.; Увенуле реформе? Десет година транзиције (годишња конференција Светске банке о развојној економији 1999), Вашингтон 2000 . стр 27.
- [2] Деветаковић С., Јовановић Гавриловић Б., Рикаловић Г.; Национална економија, ЦИД Београд, 2008., стр 343.
- [3] Фридман М.; цитирано у Мартин Волф, Фајнаншал Тајмес, Лондон, 3 новембра 2004. стр 17.
- [4] Стиглиц Џ.; Противречности глобализације, SBM-x , Београд 2002., стр 150.
- [5] Хантингтон С.; Сукоб цивилизација, ЦИД Подгорица, 2000., стр 320.
- [6] <http://www.euinside.eu/>
- [7] Мишћевић, Т., Седам деценија ЕУ-како даље или како назад?, Будућност ЕУ и Западни Балкан-поглед из Србије, Спољнополитичке свеске 03/16, Фондација Фридрих Еберт, Београд 2016., стр 7.
- [8] Пророковић, Д., Будућност ЕУ из угла геополитике: између контролисане атрофије и контролисане консолидације, Спољнополитичке свеске 03/16, Фондација Фридрих Еберт, Београд 2016., стр 13.
- [9] Гиденс, Е., Европа у глобалном добу, Слио, Београд, 2009., стр 16.
- [10] Фергусон, Н., “Велика дегенерација”, како се институције распадају и економије умиру, Плато, Београд. 2016., стр 11.